

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2021.03-04.028

УДК 94(477):27-72"17/1810-ті"

Арсен Зінченко (м.Вінниця)

доктор історичних наук, професор

провідний науковий працівник

Центру історії Вінниці

E-mail: arsen@zinchenko.eu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3390-8870>

Вінницькі намісники, декани та протопопи у XVIII – на початку XIX ст.

Мета дослідження – на матеріалах Вінницького намісництва (деканату) окреслити особливості статусних орієнтирів середньої ланки унійної ієрархії на Брацлавщині у XVIII – на початку XIX ст. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципі історизму, що передбачає врахування як загальної динаміки соціальних трансформацій, а з іншого боку - залежності соціальної поведінки історичних персонажів від провідних політичних та соціокультурних тенденцій. Використано як загальноісторичні методи (історико-генетичний, історико-типологічний), так і прийоми розкриття індивідуальних особливостей соціокультурного орієнтування духовенства Брацлавщини та його адаптації в переломних умовах переходу від політичного режиму і церковної політики Речі Посполитої до самодержавного адміністрування в Російській імперії та її церковної політики. **Наукова новизна** визначається передовсім комплексом залучених джерел (акти візитацій, записи Актових книг, клірові відомості духовенства) та прийомами виявлення індивідуальних особливостей соціальної адаптації середньої ланки церковної ієрархії в умовах переломної доби XVIII – початку XIX ст. **Висновки.** На підставі вивчення різних груп джерел визначено перелік персоналій намісників (деканів) Вінницького деканату, з'ясовано їхню роль у міжвизнанневих протистояннях в краї, виявлено соціальні маркери орієнтування цієї частини духовенства на шляхетську культуру та ідентифікацію себе як польської шляхти, зокрема, проаналізовано прагнення протопресвітера Й. Романовича (колишнього вінницького унійного декана) закріпити свій шляхетський статус в умовах Російської імперії. З іншого боку, виявлено ознаки амбівалентності при формуванні життєвих орієнтирів його дітей. Розкрито сутнісну серцевину судового процесу над сином Й. Романовича Андрієм, приводом до якого стали його дії у дотриманні шляхетського чину облаштування батькової могили, а з іншого – прагнення православного церковначалія тримати під контролем дотримання обрядовості і панівного статусу Синодальної Церкви, у тому числі судово-поліційними методами.

Ключові слова. Унійна Церква, Російська синодально-православна Церква, намісництво, деканат, декан, благочинний, протопресвітер, метричні книги, візитація, візитатор

Arsen Zinchenko

Doctor of Historical Sciences

(Dr. Hab. in History), Professor

Researcher of Municipal enterprise

«Center for Vinnytsia history»

(Vinnytsia, Ukraine), arsen@zinchenko.eu

E-mail: arsen@zinchenko.eu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3390-8870>

Protopresbiters, deans and archpriests of Vinnytsia in XVIII and the outset of XIX century

The purpose of the research is to outline the particular social status reference features of the middle rank of Uniate church clergy located at the land of Bratslav during the XVIII and the outset of XIX century on the basis of materials of Vinnytsia protopresbitery (deanery).

The methodology of research is based on the historicism principle which envisages taking into account both the social transformation dynamics as well as dependence of social behavior of historical characters on the defining political and sociocultural tendencies. Along with universal historical methods (historical-genetic and historical-typologic) the research uses means of uncovering the individual particularities of sociocultural reference frames of Bratslav region clergy as well as its adaptation to the disruptive change from political regime and church policy of Rzhech Pospolita to monocratic administration of Russian empire and its church policy.

The scientific novelty is defined primarily by a complex of sources used (visitation acts, parish registers, clergy indexes) as well as by means of uncovering the individual peculiarities of mid-rank clergy social adaptation under the breaking conditions of XVIII and outset of XIX centuries.

Conclusions. Based on studying the various groups of sources the research identifies a list of Vinnytsia protopresbiters (deans) personae, uncovers their role in inter-denominational conflicts in the area, identifies social markers of this clergy group orientation towards nobility culture and its identification as polish nobility. In this context research analyses efforts of protopresbyter J. Romanovych (former Vinnytsia Union church dean) to secure his nobility status under the Russian empire. On the other hand, the research uncovers an indication of ambivalence in the formation of life principles of his children. It shows up the essential core of judicial proceedings against son of J. Romanovych Andrij, initiated under pretext of his actions to keep up with nobility style of grave design and arrangement and driven by the efforts of clergy chiefs to control the rites and ensure the dominant position of Synodal Church using among other the judicial and police-enforcement methods.

Key words: Union church, Russian Synodal Orthodox Church, protosbiterian, protopresbitery, dean, deanery, parish register, church registers, visitator, visitation.

Характеристика персоналій у функціонуванні церковно-адміністративних структур певного регіону має завданням конкретизацію історичного матеріалу, відстеження локальних проявів загальних соціокультурних та політичних тенденцій, їхнього впливу на життєві перипетії окремих осіб, тобто того, що прийнято у пізнанні називати рухом від загального до окремого, від масового до індивідуального. З іншого боку, мотиви індивідуальної соціальної поведінки та спонуки до вибору певних соціальних ролей в умовах масштабних соціальних трансформацій можна зрозуміти лише з урахуванням дії загальних тенденцій, що проявлялися під час реалізації політичних мегапроектів (у даному разі таких, як анексія Росією Правобережної України, ліквідація старих і встановлення нових адміністративних систем, деструкція Унійної Церкви, розгортання в краї структур Російської синодально-православної Церкви)¹ та загальних соціопсихологічних моделей адаптації індивідів в таких обставинах.

Унійні єпископи (до середини 1750-х – львівські, а від того часу – київські унійні мит-

рополити та їхні коад'ютори²) здійснювали свої владні церковні прерогативи через організаційну структуру, представлену у вигляді послідовної «єрархічної драбини»: *владичий двір* (разом з консисторією і духовним судом) – *крилос-офіціалат* – *намісництво-протопресвітерство-деканат* – *парафія*³. В даному разі ідеться про Брацлавський офіціалат та Вінницьке намісництво-деканат Унійної Церкви.

Адміністрування та контроль за діяльністю парафій Православної та Унійної Церков на місцях здійснювалося в рамках намісництв або протопресвітерств, які в офіційному діловодстві Унійної Церкви з часом стали називатися деканатами. Ці функції виконували призначені владикою певної єпископської області Унійної Церкви намісники (декани). В їхні обов'язки входив загальний нагляд за духовенством та парафіями, здійснення щорічних інспектувань парафій, проведення місцевих зібрань духівництва, збирання щорічного внеску на єпископську катедру (в Унійній Церкві – катедратик). Під час проведення генеральних

¹ Див.: *Петренко О. С.* Брацлавське намісництво. – Вінниця: Велес, 2001. – 328 с.

² Про боротьбу львівських унійних єпископів та київських унійних митрополитів за контроль над Брацлавщиною і Київщиною див.: *Gil A., Skoczylas I.* Kościoły wschodnie w Państwie Polsko-Litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458 – 1795. – Lublin; Lwów, 2014. – С. 363 – 381.

³ *Скоцильс Ігор.* Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII ст.: організаційна структура та правовий статус. – Львів: Видво УКУ, 2010. – С. 445.

візитацій* єпархії призначалися спеціальні інспектори-візитатори⁴; як правило, на цю роль призначувалося деканів сусідніх деканатів.

У цій розвідці проаналізовано доступну інформацію про церковних очільників Вінницького намісництва – деканату, яка дає уявлення про них як про церковних функціонерів і певною мірою як особистостей. Стосовно перших десятиліть XVIII століття маємо про них лише окремі згадки. В акті візитації вінницької церкви Покрови Богородиці за 1726 р. згадується і перший очільник Вінницького намісництва (можливо, ще православного, доунійного): «В тому місті духовний отець Афтанасій, що перед тим був намісником вінницьким, давно перебуває в церкві міській столичній над Богом в храмі Покрови Пресвятої Богородиці»⁵.

В акті візитації церкви Архитратита Михайла с. Мізякова за 1731 р. знаходимо певну інформацію про ще одного вінницького унійного намісника. Він одержав священницьку висвяту в Києві, а вже згодом прийняв усиновлення від львівського унійного владики. «Духовний отець Миколай Красовський, в Києві року 1703 висвячений, перебував упродовж 12 років на парохії в місті Лабунь, звідти через руїну пішовши, від його милости отця Атанасія Шептицького, єпископа львівського, «усиновлення» року 1718 до вітваря цієї церкви отримав. Патент на намісництво Вінницьке року 1726 в Уневі отримав і є парох мізяківський,

намісник вінницький»⁶. Його згадано і у відомому виданні про парафії Подільської єпархії в епізоді про освячення храму Різдва Богородиці в П'ятничанах, закладеного 1732 р.⁷. В акті генеральної візитації 1791 р. церкви св. Миколая на Старому місті у Вінниці як вінницький унійний декан згадується Анджей Родзанський: 20 червня 1747 р. він посвятив цей храм⁸. Проте конкретніші відомості про його призначення на Вінницьке унійне намісництво, як і про його діяльність та про завершення його перебування на цій посаді наразі невідомі.

У метричній книзі вінницької церкви Покрови Богородиці (запис за 23 січня 1753 р.) згадується як протопресвітер вінницький і разом з тим парох янівський, Василій Заблоцький⁹. Далі його ім'я зустрічається у деканських записках про перевірку метричних книг Вінницького деканату, де він підписується як *Vasilius Zablocki* (наприклад, від 15 квітня 1764 р.)¹⁰. Він потерпів у драматичних подіях 1768–1776 років, коли розгорнулася боротьба за парафії Брацлавщини між православним церковначалем Російської синодальної православної Церкви (уособленим переяславським єпископом) та унійними єрархами Речі Посполитої¹¹. Зокрема в анотаціях опису документів архіву унійних митрополитів під 4 квітня 1772 р. згадано справу про звинувачення колишнього вінницького декана, ксьондза Василя Заблоцького у перевищенні влади й меж свого дека-

* На сайті Української греко-католицької Церкви подається таке визначення візитації: «Візитація – це комплексна перевірка душпастирських, персональних, адміністративно-канонічних, фінансово-економічних та літургійних складових єпархії, метою якої є загальне ознайомлення з її станом, виявлення можливих зловживань в її управлінні» (http://ugcc.ua/documents/pravilnik_vizitatsii_ierarii_patriarhom_80948.html)

⁴ Фундаментальний внесок у дослідження візитаційної документації опублікував, на жаль, передчасно померлий, львівський дослідник Ігор Сковчиляс, який ґрунтовно проаналізував її походження, завдання, зміст, джерелознавче значення та географію її зосередження в архівних, бібліотечних та музейних збірках: *Сковчиляс І. Джерельна евристика візитаційної документації Львівської єпархії XVIII ст. у Галичині та на Поділлі в другій половині XIX – 1930-х рр. // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. VII. – Київ, 2001. – С. 26–31; Його ж. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII–XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. – ССVIII + 512 с. та ін.*

⁵ Національний музей ім. Андрея Шептицького у Львові (далі НМЛ), спр. Ркл-11, арк. 459 зв.

⁶ Там само, арк. 362 зв.

⁷ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинского. – Каменець-Подольськ, 1901. – С. 246. с.

⁸ Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (далі: КІМЗ), спр. СТП-234 «Генеральна візитація Вінницького та Вороновицького деканатів 1790 р.», арк. 129.

⁹ Центральний державний історичний архів України (Київ) (ЦДІАУК), ф. 224, оп. 1, спр. 137 зв.

¹⁰ ЦДІАУК, ф. 224, оп. 2, спр. 165, арк. 149 зв.

¹¹ Про це протистояння докладніше див.: *Зінченко А. Руські парафії міста Вінниці у XVIII столітті. – Вінниця: Твори, 2020. – С. 359–369.*

нату¹². Імовірно, йдеться про якісь суди, організовані московськими окупантами. Очевидно, що для розуміння змісту подій потрібні додаткові свідчення джерел, яких, на жаль, немає.

Про настоятеля янівської церкви св. Миколая читаємо і у цитованій подільській єпархіяльній енциклопедії:

«З 1750 по 1773 р. при цій церкві священствував Василій Заблоцький; однак на парафії сам він не жив, а лише час від часу наїжджав сюди й керував нею переважно через довірених духовних осіб (тобто, через вікарного священника (коад'ютора). – А. З.). Близько 1773 р. парафіяни м. Янева зробили спробу відмовитися від унії, будиши підтримуваними в цьому командами російських військ, які на той час вільно пересувалися в межах Польщі й надавали в багатьох місцях підтримку прибічникам православ'я. Після відходу російської команди з м. Янева парафіяни знову повернулися до унії»¹³.

Львівський унійний єпископ Лев Шептицький, відповідаючи на скаргу православних депутатів російському послу у Варшаві, писав і про парафію в Яневі, в якій настоятелем був Василій Заблоцький. Він зазначав, що унійну церкву тут було закладено з благословенням унійного митрополита і так само уійними духовенством її освячено. Вона перебувала у віданні духовенства цього обряду до 1772 р. Як пише митрополит, того року до Янева прибув, вінницький православний протопоп Ілля Голоскевич, який виступав репрезентантом переяславського православного єпископа,

“за произведенієм его отъ енархїи переяславской въ протопопа нагхаль съ военною командою и гвалтовно отобралъ церковные ключи отъ тамошняго уніатскаго приходскаго священника Василя Заблоцкаго, и возымгъвъ въ приходскомъ его домгъ жительство, дгьлалъ ему разныя утгьсненія, чрезъ которыя оный Заблоцкій и жена его 1776 года въ февраль мгьсяцъ и померли”¹⁴.

Під дату 2 лютого 1773 р. згадується як вінницький православний протопресвітер Ілля Голоскевич, протопоп Вінницької православної протопопії, призначений переяславським і бориспільським єпископом Іовом¹⁵. Він втримувався в краї до літа 1777 р., коли під тиском власника Янівського ключа Рафала Холоневського І. Голоскевича було усунуто з Янева¹⁶.

Під 9 січня 1777 р. у метричних книгах вінницьких церков Покрови Богородиці та св. Кузьми і Дем'яна згадується наступний вінницький унійний декан Ян (Йоан) Романович. Тоді в ході деканської візитації він перевіряв ведення записів у метричних книгах цих парафій¹⁷. Разом із тим, Я. Романович був настоятелем парафії церкви св. Архистратига Михаїла в містечку Мізякові неподалік Вінниці.

Згодом у ревізській відомості про духовенство цієї церкви за 1795 р. вказується, що він мав тоді 62 роки¹⁸, у кліровій відомості за 1799 р. – вказується його вік у 66 років, у кліровій відомості 1805 р. – 72 роки¹⁹; отже, Ян (Йоан) Романович народився 1733 р.²⁰ В останній також вказано освіту: «обучался російской грамотѣ

• ¹² Описаніє документовъ архива западнорусских уніатскихъ митрополитовъ. 1701–1839. – Томъ второй. – СПб, 1907. – С. 260, 271.

• ¹³ Приходы и церкви Подольской епархии. – С. 248. Далі в згаданому нарисі подано якесь алогічне продовження про те, що з переходом до унії парафія «перейшла в завідування вінницького протопресвітера, цього разу Іллі Голоскевича!» Але ж саме православний протопоп І. Голоскевич і був очільником переведення янівської й інших сусідніх парафій у православ'я!

• ¹⁴ Матеріали для історії православної церкви въ бывшемъ Брацлавскомъ воеводствѣ съ 1776–1782 г. – С. 705–706. Тим часом, як зазначає митрополит Шептицький, «по смерти жъ настоящаго приходскаго священника Заблоцкаго жители и прихожане Яновскіе, отобралъ у викарія реченнаго Голоскевича ключи, отдали зятєви оного Заблоцкаго священнику Романовскому» (там само).

• ¹⁵ Описаніє документовъ архива западнорусских уніатскихъ митрополитовъ. 1701–1839. – Томъ второй. – С. 288.

• ¹⁶ Про діяльність вінницького православного протопресвітера-протопопа Іллі Голоскевича див: Зінченко А. Руські парафії міста Вінниці у XVIII столітті. – С. 360–377, 387–402.

• ¹⁷ Церква святих безсрібників Кузьми і Дем'яна м. Вінниці. Метричні книги. 1745–1806 // ЦДІАУК, ф. 224, оп. 1, спр. 173, арк. 60; Церква Покрови Пресвятої богородиці м. Вінниці. Метричні книги. 1748–1795 // Там само, спр. 174, арк. 43 зв.

• ¹⁸ Державний архів Хмельницької області (ДАХМО), ф. 315, оп. 2, спр. 2, арк. 131 зв.

• ¹⁹ ДАХМО, ф. 315, оп. 1, спр. 6844, арк. 244.

• ²⁰ Там само, ф. 6744, арк. 162 зв.

со всеми и латинского языком въ академіи Камѣнца Подольскаго по фѣлософіи»²¹. Щоправда, у клірових відомостях за 1801 та 1805 рр. вказано, що він «обучался русской грамоти и латинскаго языка въ вѣннцкихъ училищахъ по фѣлософію»²².

З акту візитації Мізяківської церкви 1790 р. (рубрика «Парох і служки церковні») можна довідатися про обставини його настановлення до мізяківської парафії. Він був одружений з донькою вінницького декана о. Василя Заблоцького. Імовірно, його тесть і забезпечив йому формату, тобто презенту разом з ерекцією на земельні угіддя, надану вінницьким старостою, (25 квітня 1768 р.) який розпоряджався і с. Мізяковим. На пресвітера його висвятив унійний митрополит Феліціян Володкович (12 липня 1769 р.), а 13 серпня того-таки року вінницький декан, тобто тесть о. Василій Заблоцький, настановив його на пароха цієї парафії св. Архистратига Михаїла²³.

Після смерті о. В. Заблоцького Ян Романович став вінницьким унійним деканом. Його діяльність зафіксовано в актах посвячення каплиці в с. Людвиківці (грудень 1779 р.), закладення каплиці у вінницькому передмісті Педьки (3 жовтня 1783 р.) та її посвячення (8 лютого 1789 р.)²⁴. Його запрошують для укладення шлюбу між дітьми вінницького духовенства; наприклад, він вінчав у церкві св. Кузьми і Дем'яна доньку капеляна вінницького монастиря василіянок велебного отця Матвія Добровольського Теодоту Добровольську з уродження Яном Станіславським, сином велебного отця Наума Станіславського, пароха з Бугакова²⁵. Запис до метричної книги цієї церкви зробив сам вінницький декан, *przewiliebny jmc x̄dz Jan Romanowicz proboszcz mieziakowski dziekan winnicki*. Прикметним є і те, що цей запис було вчинено польською мовою. Перед

нами – зразок мислення вінницького унійного духовенства в рамках не лише польськомовної, а й загалом польської шляхетської культури, мовно-культурної та станової поведінки за стандартами цієї культури²⁶.

Отцеві Я. Романовичу доручено було увійти до комісії у слідстві в обвинуваченні пароха вінницької церкви Покрови Богородиці о. Якова Вольського у порушенні ним таємниці сповіді²⁷. Вінницький протопресвітер згодом вчинив і поховальну відправу і над тілом о. Я. Вольського 18 квітня 1794 р. Причому в записі у метричній книзі церкви Покрови можна помітити цілком певну метаморфозу в поведінці о. Яна Романовича. Вінницький унійний декан, який відспівував о. Якова Вольського, раніше незмінно підписувався під своїми візитаційними резолюціями (у тому числі й тими, що датуються 9 березня того-таки року) за незміною формою: *Joannes Romanowicz, dziekan winnicki*²⁸. Але тепер у погребній метриці, що стосувалася панотця Якова Вольського, він називає себе Іоаном Романовичем, пресвітером мізяківським, протопресвітером вінницьким²⁹.

Як унійний декан Ян Романович вчиняв річне візитування підпорядкованих йому парафій, перевіряючи при цьому ведення метричних книг. Ревізійні записи деканів у метричних книгах робилися латиною. Прикметно, що своє ім'я Романович завжди записував латиною – *Joannes*, імовірно, як духовна особа Католицької Церкви, а прізвище *Romanowicz* писав польською, підкреслюючи свій шляхетський статус. На наш погляд, у цьому демонструванні використання мов панівної Церкви та панівної етнічної групи варто бачити підкреслення власної статусности церковного начальника, його нележності до вищих соціальних груп. Як приклад – його ревізійний запис після перевірки метричних книг від 19 січня 1777 р.:

²¹ ДАХМО, ф. 315, оп. 1, ф. 6744, арк. 162 зв.

²² Там само, спр. 6781; спр. 6844, арк. 244.

²³ КІМЗ, спр. СТП-234, арк. 74.

²⁴ Там само, арк. 52, 138 зв.

²⁵ ЦДІАУК, ф. 224, оп. 1, спр. 173, арк. 140

²⁶ Докладніше про це і текст самого запису з метричної книги див.: Зінченко А. Руські парафії міста Вінниці у XVIII столітті. – С. 216 – 217.

²⁷ Там само. – С. 182.

²⁸ ЦДІАУК, ф. 224, оп. 1, спр. 174, арк. 102.

²⁹ Там само, арк. 173 зв.

D[ie] 19 Ianuariis v[eteris] s[tyli] A[nn]o sub tempus visitationis annualis decanalis libru[m] baptisator[um] vidi legi et in meliorem fidem manu p[ro]pria subscripsi Ioannes Romanowicz d[ecanus] vi[nnicensis] p[arochus] m[edziakovensis]*.

За ревізкими відомостями (*сказками*) та кліровими відомостями можна дізнатися деякі відомості про сім'ю Й. Романовича. В ревізкій відомості за російською традицією його іменовано по-батькові: Йоан Стефанів син Романович (62 роки, 1795 р.); його жінка – Пелагія Василева дочка 42 роки. Їхні діти: Андрій, навчався по школу богословію (23 роки), Лука, навчався по четвертий клас (19 років), Яків, навчався по третій клас (17 років), Миколай, навчався в «училищі домовому» (12 років), Василій, при батькові (малолітній); дочки – Марія (15 років), Єлисавета (5 років). Ці відомості були складені самим Й. Романовичем, у них він зазначає, що є «хрестовим протоіереєм» Мізякова округи і протопопі Літинської, протопоп, протоіерей і священнодіочий в церкві, настоятель церкви мізяківської³⁰.

Однак невдовзі церковно-адміністративний устрій змінився й мізяківську парафію включено до складу Вінницької протопопії. Через те клірові відомості 1799 р., підписані *благочинним іереєм* Йоанном («Къ сей вдомости благочинній іерей Иоаннь Романовичъ руку приложилъ»), але засвідчені вінницьким протопопом Іллею Голоскевичем. Тобто, треба думати, що Йоан Романович був т. зв. десятиначальником, якому підлягала частина парафій Вінницького повіту, В цих кліроких відомостях подано точніше засвідчено освіту дітей Романовича: Андрій (27 років) навчався *россійской грамоти** словесности і латинської мови у Вінницькій академії по богословію, Лука (22 роки) – навчався *русскому языку*^{31*}, польської і латинської мови по 5-й клас³².

Ці формальні небагатослівні записи мали своє офіційно-облікове призначення, конкретика життєвих обставин сім'ї Романовича бодай частково розкривається в оповідних офіційних документах. З указу Подільської духовної консисторії за 27 березня 1801 р. довідуємося, що старший син мізяківського настоятеля Андрій Романович мав намір вступити в шлюб із донькою священника з с. Гулівець. Однак на іспиті перед подільським архієпископом Йоаннікієм він «у читанні і нотному співі виявився досить невідповідним». А. Романовича, за резолюцією єпископа, було наказано «до досконалішого вивчення звільнити додому з білетом, зобов'язавши підпискою, що, навчившись всього вище писаного, так само і знання церковного уставу до твердості з'явився до Його Високопреосвященства для екзамену». До того йому було заборонено вступати в шлюб із будь-ким «під застереженням відмови в прошеному собі місці». Тим часом, Романович такого вердикту з якихось причин не визнав, «виготованого йому в такій силі білета не прийняв і до підпису не підписавши, відлучився невідомо куди». Непослух старшого сина вінницького протопресвітера викликав гнів єпископа: Вінницькому духовному правлінню вказано з'ясувати «з'ясувати достовірно, де він, Романович, із вказаного часу дотепер знаходиться і чому до Його Преосвященства на екзамен не з'явився, та й про інші того Романовича дітях з'ясувавши, де вони тепер знаходяться і чому в Шаргородські училища не вслані, а також за колишнє *отбывательство* їх від шкіл належні штрафи дотепер не стягнуті»³³.

Однак провальний іспит Андрія Романовича перед подільським православним владикою не випадає трактувати прямолінійно, як нездатність до священницького сану чи невігластво. Судячи з того, що він був директором школи* у Махнівці, викладав російську (руську?), латину і

* «Дня 19 січня за старим стилем року як вище під час річного візитування деканату переглядав і читав книгу хрещення і з найкращою вірою власноруч підписав Йоаннес Романович, вінницький декан, парох мізяківський» (ЦДІАУК, ф. 224, оп. 1, спр. 173, арк. 60 та ин.). (Переклад автора).

³⁰ ДАХМО, ф. 315, оп. 2, спр. 2, арк. 131 зв.

* Ледве чи можна достменно стверджувати, які саме мови мав на увазі укладач тексту клірових відомостей, коли писав *россійской грамоти* і *русскому языку*: чи це була руська мова, чи таки російська в розумінні московська мова.

³¹ ДАХМО, ф. 315, оп. 1, ф. 6744, арк. 163.

³³ Державний архів Вінницької області (ДАВіО), ф. 506, оп.1, спр. 200, арк. 71 – 71 зв.

* Йдеться про завідування учнівським гуртожитком.

арифметику у василіянській школі в Барі, викладав у Вінницькій академії, де був навіть директором молодших класів, а також навчав дітей у сім'ях подільських дідичів³⁴, тут говорити про брак освіченості не випадає. Можемо, хіба що припустити, що йдеться про ухиляння від перспективи стати священником Російської синодально-православної Церкви.

З рапорту Вінницького духовного правління з'ясовується, що старші сини Йоанна Романовича не пов'язували свої життєві дороги зі священницькою службою: «діти його перший Андрій, назад тому два роки відлучився невідомо куди, другий, Лук'ян через слабкість очей і голови шкільних наук проходити не може і до вступу в духовне звання непридатний, третій, Яків, минулого травня місяця без відома його, священника, визначився у військову службу». Духовна консисторія ухвалила «виключити із духовного звання. Двох молодших – Михайла і Василя – наказано відправити до Шаргородського духовного училища під нагляд «тамтешнього архимандрита і ректора Іннокентія»³⁵. В ревізьких відомостях 1811 р. про духовенство Вінницького повіту зазначено, що не лише троє старших, але всі п'ятеро «виключені в цивільне відомство». Проти самого о. Йоана Романовича стоїть помітка: «умре 1805 года»³⁶; з інших джерел відомо, що він помер 20 березня 1805 р.³⁷

Панотцеві Йоанові Романовичу на схилі віку довелося зазнати ще однієї прикрости, і то неабиякої. 9 жовтня 1801 р. церква св. Архангела Михаїла в Мізякові, яку він збудував власним коштом, згоріла дощенту разом з іконостасом і панікаділом. Резолюція архієпископа Йоанників була жорсткою: «Як означений священник Романович, будучи благочинним, не дотримав належного благочиння і благопристойності в своїй церкві, то із цього випадку незгрішно висувати можна, що він і про інші, ввірені йому для нагляду церкви, мало, або й зовсім не мав ніякого

опікування; тому його, Романовича, з посади благочинницької відставити»³⁸.

20 грудня 1802 року до Актів земських Вінницького повіту було вписано свідчення батькові Янові (Йоанові) та його дітям, братам Романовичам щодо їхньої шляхетської родовитості. Обляту було списано зі спеціального підтвердження, скріпленого підписами і печатками дванадцяти шляхетних мешканців і урядовців Подільської губернії, в якому зазначалося, що Лукаш Романович народжений від уроджених Яна і Пелагії із Заблоцьких Романовичів, а далі – від уроджених Стефана і Параски з Яворських Романовичів, а так само рідні брати його Андрій, Яків, Миколай і Василій, як і згадані батько і їхній дід провадили життя, властиве шляхетському станові, користувалися належними йому привілеями й користувалися гербом Дзялоша*. Акт свідчення було підписано Онуфрієм Щеньовським, Феліксом Обухом Воцатинським, Ігнаци Міхалом, Ролею Подчаським, Яном Струтинським, Атоніною з Гайських, Яном Ролею Завадським, Феліксом Цишевським, Мацеєм Зіобровським, Ігнаци Розвадовським, Войцехом Сціславським, Міхалом Лукавецьким, Станіславом Яніцьким³⁹. Такі свідчення були підставою для подання до Подільської губернської комісії для підтвердження шляхетності походження (родовитості). Імовірно, ця комісія зажадала ще й витягів із метричних книг. 14 грудня 1804 р. запис (обляту) копії метрики хрещення до актових книг Вінницького нижнього земського суду під номером 909 було вчинено щодо батька, протопресвітера мізяківського Йоана Романовича, а під номером 910 – щодо його синів – Лукаша, Андрія, Якуба, Миколая, Василя⁴⁰. Ці заходи Йоана Романовича, імовірно, всього, були пов'язані із указами Сенату Російської імперії від 13 і 15 червня 1800 р., які стосувалися доведення шляхетства особам, які претендували на шляхетський статус на теренах, анексованих у Речі Посполитої. Ці акти, що були черговою

³⁴ ДАВіО, ф. 470, оп. 1, спр. 1194а, арк. 9–10 зв.

³⁵ Там само, арк. 140 зв.

³⁶ ДАХМО, ф. 315, оп. 1, ф. 6939, арк. 188.

³⁷ ДАВіО, ф. 470, оп. 1, спр. 1194а, арк. 70 зв.

³⁸ Там само, ф. 506, оп. 1, спр. 200, арк. 206 зв.

* Дзялоша – шляхетський герб польського походження, яким користувалось понад 60 шляхетських родів Білорусі, України, Литви і Польщі.

³⁹ ДАВіО, ф. 480, оп. 1, спр. 9, арк. 715 – 715 зв.

⁴⁰ Там само, спр. 12, арк. 965 зв. – 966, 966 – 966 зв

спробою розв'язати складну і суперечливу справу розбору дрібної шляхти в західних губерніях Російської імперії⁴¹, і стали спонукою і для багатьох претендентів на шляхетство із духового стану забезпечити собі офіційне визнання належності до дворянства Імперії. В числі документів, які належало подавати на підтвердження шляхетства передбачалося й виписки з місцевих метричних книг, які фіксували станову приналежність батьків. Шляхетський титул вважався дійсним, якщо його підтверджували дванадцять підписів осіб із числа визнаної родової шляхти, які засвідчували, що претендент підтримує спосіб життя, відповідний до шляхетського стану.

Втім, справа із шляхетством Романовичів була вирішена лише 1846 р., коли 5 червня було видано указ за номером 2827, за яким до шостої частини дворянської книги Подільської губернії були внесені Романовичі Михаїл із синами Йосифом та Казимиром-Йосифом, син Якова Іванового. Можемо з певною вірогідністю припустити, що тут ідеться про Якова, сина протоієрея Івана (Яна) Романовича. Далі в переліку називаються Михаїлові діти: Казимир-Йосиф: Щенний-Йоан, Франц і Казимир Михаїлів онук Люціян-Іполит, син Йосифа⁴². Судячи з імен, які обирали дітям і онукам Якова, вони віддавали перевагу польській традиції.

Дотримання усталених правил шляхетського модусу поведінки в сім'ї Йоана Романовича було важливим рушієм не лише за життя, але й після смерті. Це, зрештою, спричинило дії старшого сина протоієрея Йоана, Андрія Романовича, спрямовані на відповідне до шляхетського статусу облаштування батькової могили після його смерті. Однак ці заходи не були сприйняті православними чиновниками Вінницького протопресвітерства і повітового духовного

правління, що стало причиною арешту і ув'язнення А. Романовича.

Про особу Андрія Романовича довідуємося також із веденої супроти нього судової справи. На допиті він засвідчив, що спочатку виховувався при батьках – мізяківському парохві Йоанові Романовичу та матері Пелагії, потім навчався у Вінницькій академії латинської, польської, німецької мов, після закінчення був «директором перших класів». Два роки був директором у школі містечка Махнівки, згодом – викладачм латинської й польської мови та арифметики в латинських школах в м. Барі, потім знову директором у Вінницьких відділових школах. Його запрошено також і до навчання дітей поміщиків у різних маєтках. Упродовж шести років мешкав у містечку Дашеві, де навчав «різного звання дітей»⁴³. У Дашеві А. Романович мешкав у найманій хаті і займався приватно навчанням дітей («хто хотів давав мені дітей до науки», «жив тільки з того, що вчив дітей читати і писати, а також учив рахунку»). Окремо у показах він відзначає, що навчав і єврейських дітей, зокрема те, що упродовж трьох місяців вчив синів двох єврейських господарів, «вчив їх читати польською, писати й рахувати і навіть по-російськи трохи читати». Крім того, його наймав до навчання дітей і німець Зейбель, який працював у Дашеві на суконній фабриці⁴⁴. Туди йому дійшла звістка про смерть батька і він вирушив до Мізякова, щоб віддати йому прощальну шану.

29 квітня 1805 р. від благочинного мізяківської частини Василя Гогоцького до Вінницького духовного правління надійшли два рапорти про обставини, пов'язані зі смертю настоятеля церкви св. Архистратига Михаїла Йоана Романовича. Перше, про що доповідав о. Гогоцький⁴⁵

⁴¹ Докладніше див.: *Бовуа Даніель*. Російська влада і польська шляхта в Україні. 1793–1830. – Львів: Кальварія, 2007. – С. 96 і наст.

⁴² Списокъ дворянь, внесенныхъ въ дворянскую родословную книгу Подольской губернии. – Каменець-Подольськ: Изд. Подольскаго дворянскаго депутатскаго собранія, 1897. – С. 305.

⁴³ ДАВіО, ф. 470, оп. 1, спр. 1194а, арк. 10.

⁴⁴ Там само, арк. 45.

⁴⁵ Отець Василій Григорович Гогоцький за кліровими відомостями про духовенство Вінницького повіту 1805 р., був настоятелем церкви Різдва Богородиці в с. Журавному. Мав 39 років, був одруженим, мав сина Петра. В графі про освіту значиться, що він «навчався *російської* грамоти і латинської мови по клас риторику». Рукопокладений унійним митрополитом Теодозієм Ростоцьким 29 серпня 1794 р. і того-таки року приєднаний до православ'я протоієреєм Йоаникієм Строцьким. 14 березня 1796 р. православний архієпископ подільський і брацлавський Йоаникій підтвердив це усиновлення грамотою і поставив його на парафію в Журавному. «Життя досить доброго, поведінки чесної, в благочинницькій посаді непоганий; в читанні і співі справний», – зазначається у згаданій відомості. Парафія була середньою, алічувала 287 душ чоловічої статі. До церкви було виділено орної землі на 45 днів та сінокошу на 20 косарів. (ДАХМО, ф. 315, оп. 1, спр. 6844, арк. 217 зв. – 218).

стосувалося того, що «немалочисленна кількість грошей» і ставлена грамота небіжчика, яку належало подати єпархіяльному архиєреєві, не знайдені. Друга обставина, на яку вказував Гогоцький, було те, що 24 квітня син священника Й. Романовича, прибувши до Мізякова, розкопав могилу батька й оглядав мертві тіла матері і батька в розкопаній могилі. Крім цього вчинку, який, на перший погляд, викликає серйозні запитання морального характеру, пов'язані із руйнуванням могили й порушення спокою покійників, Гогоцький ставив виною Андрієві Романовичу, що той начебто подер на шматки ікону із зображенням св. Пророка Іллі й висловлював негідні слова на адресу духовної влади. Зважаючи на всі ці вчинені Андрієм Романовичем «продерзости», духовне правління зажадало від Вінницького нижнього земського суду вчинити належне слідство і відповідним чином покарати винного. Судячи з усього гроші, Романовича-старшого були особливо цікаві для Гогоцького і, оскільки старші сини небіжчик Андрій, Лук'ян і Яків були раніше виписані із духовного стану, то від спадкування цих грошей вони мали бути виключені, бо це надбання було «набуте із й церковного фондушу», а відтак має служити тим, хто залишився в духовному стані і священно- та церковнослужителі⁴⁶. Цей фрагмент донесення Гогоцького цікавий тим, що розкриває тогочасний погляд на правову природу майна, набутого духовною особою і причетність до його успадкування лише осіб, що належали винятково до духовної верстви.

Можемо припустити, що певну роль у формуванні ставлення благочинного Гогоцького до Андрія Романовича відіграло не тільки те, що Романовичі мали шляхетський статус, але й те, що, на відміну від батька, Йоана Романовича, колишнього вінницького унійного декана, який став православним благочинним, старший син за віровизнанням став римо-католиком⁴⁷ і, як було зазначено вище, не тільки не захотів стати православним священником, але вийшов із духовного стану. Той факт, що Андрій гірко плакав над батьківською могилою і мав своїм синівським обов'язком воздати небіжчикові останню шану, дає підстави думати, що у певних важливих справах батько і син мали порозуміння; імовірно, це стосується і того, що Андрій після

фактичної ліквідації унії на Брацлавщині перейшов не у православ'я, а в католицтво (це, імовірно, більше всього, і пояснює, чому він відмовився стати православним священником).

Вінницький нижній земський суд повів справу, ідучи за аргументацією повітового духовного правління. В журналі його засідань за 8 липня 1805 р. йдеться передовсім про вимогу не допустити синів покійного мізяківського пароха Йоана Романовича Андрія, Лук'яна та Якова як виключених з духовного стану від успадкування батькового майна і повести справу про начебто вкрадені гроші небіжчика. Наступні пункти журнальної ухвали передбачали проведення слідства щодо «вчиненого Романовича сином Андрієм *продерзостного раскапывания могилы, в которой мертвые тела лежат* і про порвання на клапті ікони пророка Іллі»⁴⁸.

У ході слідства було з'ясовано мотиви, якими керувався старший син протоієрея Й. Романовича, вчиняючи, на перший погляд, такий непривабливий переступ супроти могили власного батька. Як свідчили члени мізяківського церковного братства, небіжчика було поховано в могилі, яку він ще за життя вимурував, але труну при цьому було засипано землею. Андрія Романовича в день похорону в Мізякові не було, він у цей час перебував у містечку Дашеві, де працював приватним вчителем, навчаючи російської мови і арифметики. Він прибув до Мізякова лише 24 квітня і, відвідавши могилу й дізнавшись про те, що батькову труну було засипано землею, вирішив, що батько має бути похований під склепінням, а не засипаний землею. Це уявлення про належне поховання, імовірно, було пов'язане із шляхетським статусом покійного Йоана Романовича, тіла якого після смерті не повинна була торкатися земля. Оскільки чинного священника до мізяківської парафії на той час ще не було призначено, Андрій Романович звернувся до братчиків, щоб одержати згоду на розкопування могили.

Як свідчив при слідстві мізяківський титар Іван Хижук, Романович-молодший, «найняв двох мулярів, відкопав батькову могилу і, бачачи, що той засипаний землею, звелів відкинути землю, а засклепив могилу камінням, кажучи, що він батькові своєму робить останню

⁴⁶ ДАВіО, ф. 470, оп. 1, спр. 1194а, арк. 56 – 57.

⁴⁷ Там само, арк. 45.

⁴⁸ Там само, арк. 8.

синівську прислугу»⁴⁹. Невдовзі до місця події прибув супрунівський священник, який доглядав за мізяківською парафією, і «розцінив Романовичів учинок за злочин, звелів донести про це протопопові у Вінницю». За повелінням протопопа, Андрія Романовича взяли в духовне правління, де він пробув двоє діб, а згодом за рапортом повітового духовного правління справу передано до Вінницького нижнього земського суду⁵⁰.

Слідство в цій справі відновлювалося кілька разів і тривало кілька років, до нього було залучено, окрім Вінницького, Липовецької повітової земський суд. Тривалий час Андрія Романовича утримувано під стражею у Вінницькій міській поліції⁵¹. Зрештою, проректор Вінницьких училищ Себастьян Порембінський звернувся з проханням до Вінницького нижнього земського суду про готовність узяти Романовича за поруки. Проректор добре знав арештанта, оскільки той після закінчення цих училищ працював там директором перших класів, потім – директором школи у Махнівці, згодом – викладав латину, російську (руську?) мову й арифметику в латинській школі в Барі, а потім знову у Вінницькій відділовій школі⁵². Розписка С. Погребінського від 30 вересня 1808 р. Вінницькому нижньому земському суді про взяття ним на поруки Андрія Романовича, що «втримувався в тому суді під вартою», із зобов'язанням привести його до суду на першу ж вимогу, вказує на те, що він вийшов з ув'язнення⁵³.

У справі про розкопування могили для розуміння мотивів цієї дії А. Романовича важливі свідчення його самого. У поданому ним письмовому свідченні Вінницькому повітовому суду він написав:

«... будучи в Дашеві, довідався про смерть свого батька і прибув до Мізякова. Застав же, що батько мій кільканадцять днів перед тим помер і його було вже поховано; як син, ходив на його гріб і плакав, а потім найняв парубків, які викопали батька з могили, знайшов муляра за три рублі, який з каменя вимурував могилу, від-

крив віко, поцілував батька в ноги і вклавши труну до тієї нової могили, чи точніше, не виймаючи труни із землі [тобто, з могильної ями. – А. З.], так тільки муляр засклепив гріб над труною камінням»⁵⁴.

Ці мотиви він повторював і церковним братчикам і вони їх відтворювали під час показань перед комісарами земського суду в присутності представників Вінницького духовного правління. Так, зокрема, титар Іван Хижук засвідчив:

«Андрій Романович, найняв двох мулярів, відкопал батька його ж могили и, бачачи, засипаний землею, звелів відкинути землю а засклепив могилу камінням, кажучи, що він батькову своєму робить останню синівську прислугу»⁵⁵.

У підсумковій ухвалі Вінницького повітового суду було записано цей мотив вчинку А. Романовича

«оплакував смерть його, спонукуваний почуттями, змусив людей зняти з труни землю, щоб замість неї із пошани до спочилого закласти могилу каменеєм»⁵⁶.

Суд визнав, що А. Романович «в міру цієї вини перетерпів уже достатньо впродовж ведення цієї справи, від арешту не один раз, від сидіння». Визнано за неможливе довести вину А. Романовича за рештою пунктів обвинувачень, висунутих проти нього Гогоцьким⁵⁷, оскільки сам обвинувач на той час помер.

Сама тональність судового висновку, яким знімалися обвинувачення Андрієві Романовичеві, разюче відрізняється від формулювань і мотивації доносу благочинного В. Гогоцького та сповіщення Вінницького духовного правління. Бездушність останніх, разом з тим, цілком відповідає бездушності судового механізму, який прирікав на тривале ув'язнення людину, яка фактично не вчинила переступу.

Як бачимо, про вінницьких намісників більшої частини XVIII ст. маємо лише скупі згадки

⁴⁹ Там само, арк. 20 зв.

⁵⁰ Там само, арк. 21 зв.

⁵¹ Там само, арк. 17.

⁵² Там само, арк. 10.

⁵³ Там само, арк. 26.

⁵⁴ Там само, арк. 45.

⁵⁵ Там само, арк. 21.

⁵⁶ Там само, арк. 71.

⁵⁷ Там само, арк. 71 зв. – 73.

імен та окремі факти про їхню висвяту й настановлення на парафії. Стосовно ж Василя Заблоцького та Яна (Йоанна) Романовича можемо судити за низкою їхніх акцій як деканів Унійної Церкви. В соціальному плані виразно простежу-

ється їхнє орієнтування на польські шляхетські зразки культурної поведінки. Вони важили багато і у виборі життєвих орієнтирів старшого сина о. Яна (Йоана), Андрія.

References

1. Materialy dla historii prawoslawnoy tserkvi v byvshem Bratslavskom vojevodstvie s 1776 – 1782 h. // Pribavlenie k Podolskim Eparkhialnym Viedomostiam. (1891, № 30). [in Russian].
2. Opisanie dokumentov arkhiva zapadnorusskikh uniatskikh mitropolitov. 1701–1839. T. 2. Sankt-Peterburg. (1907). [in Russian].
3. Prikhody i tserkvi Podolskoj eparkhii. Kamienets-Podolsk. (1897). [in Russian].
4. Spisok dvorian, vniesionnykh v dvorianskuju rodoslovnuju knigu Podolskoj gubernii. Kamienets-Podolsk. (1897). [in Russian].
5. Bovua, Daniel. (2007). Rosijska vlada i pols'ka shlakhta v Ukraini. 1793–1830. L'viv. [in Ukrainian].
6. Gil A., Skoczylas I. (2014). Kościoły wschodnie w Państwie Polsko-Litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia Kijowska w latach 1458–1795. Lublin; Lwów. [in Polish].
7. Petrenko, O. (2001). Bratslavs'ke namisnytstvo. Vinnytsia [in Ukrainian].
8. Skochylas I. (2001). Dzherel'na evrystyka vizytacijnoi dokumentatsii L'vivskoi eparkhii XVIII st. u Halychyni ta na Podilli v druhij polovyni XIX – 1930. rr. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Skochylas, I. (2004). General'ni vizytatsii Kyivs'koi unijnoi mytropolii XVII – XVIII stolit': L'vivsko-Halyts'ko-Kamianets'ka eparkhija, t. 2: Protokoly genera'lnych vizytacij. L'viv. [in Ukrainian].
10. Skochylas, I. (2010). Halyts'ka (L'vivska) eparkhija XII–XVIII st.: orhanizatsijna struktura ta pravovyj status. L'viv. [in Ukrainian].
11. Zinchenko, A. (2020) Rus'ki parafii mista Vinnytsi u XVIII stolitti. Vinnytsia. [in Ukrainian].